

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ҚАРШИ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАҲРИРИЯТ ҲАЙЪАТИ:

Бош муҳаррир:

проф. **Набиев Д.Х.**

Бош муҳаррир ўринбосари

доц. **Холмирзаев Н.С.**

Масъул котиб

ф.ф.д. **Жумаев Т.Ж.**

Таҳририят ҳайъати аъзолари:

проф. **Баҳриддинова Б.М.**

проф. **Бўриев О.Б.**

проф. **Ёзиев Л.Ё.**

проф. **Жабборов А.М.**

ф.-м.ф.д. **Имомов А.**

к.ф.д. **Камолов Л.С.**

проф. **Кучбоев А.Э.**

проф. **Менглиев Б.Р.**

т.ф.д. **Мўминова Г.**

проф. **Нормуродов М.Т.**

проф. **Нурманов С.Э.**

проф. **Очилов А.О.**

п.ф.д. **Расулов А.И.**

ф.ф.д. **Тожиева Г.Н.**

проф. **Тўраев Д.Т.**

проф. **Умирзаков Б.Е.**

проф. **Хайриддинов Б.Х.**

ф.-м.ф.д. **Холмуродов А.Э.**

проф. **Чориев С.А.**

проф. **Шодиев Р.Д.**

ф.ф.д. **Шодмонов Н.Н.**

проф. **Эркаев А.П.**

ф.ф.д. **Эрназарова Г.Х.**

проф. **Эшов Б.Ж.**

проф. **Эшқобилов Ю.Х.**

проф. **Қурбонов Ш.Қ.**

проф. **Қўйлиев Б.**

проф. **Ҳакимов Н.Х.**

доц. **Орипова Н.Х.**

доц. **Рўзиев Б.Х.**

доц. **Эшқораева Н.**

доц. **Қурбонов П.Қ.**

доц. **Ҳамраева Ё.Н.**

Журнал 2009 йилла

ташқил этилган

Манзилимиз:

180003, Қарши, Кўчабоғ, 17.

Қарши давлат университети,
Бош бино.

Тел.: (97) 385-33-73, (99) 056-33-14,

web-sayt: xabarlar.qarshidu.uz

E-mail: qarduxj@umail.uz

Telegram: t.me/Qardu_xabarlari

2022
6/2(56)

ҚарДУ ХАБАРЛАРИ

Илмий-назарий, услубий журнал

Ижтимоий-гуманитар
фанлар

Муассис: Қарши давлат
университети

Журнал Қашқадарё вилояти
Матбуот ва ахборот бошқармаси
томонидан 17.09.2010 йилда
№ 14–061 рақамли гувоҳнома
билан қайта рўйхатдан ўтган.

Мусахҳихлар:

З.Рахматова
М.Набиева
З. Кенжаева
Ж. Буранова
Б.Турсунбоев

Саҳифаловчи

Я.Жумаев

Навбатчи

Т.Жумаев

Техник муҳаррир

М.Раҳматов

Журнал Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар Маҳкамаси
хузуридаги Олий аттестация
комиссияси Раёсатининг қарорлари
билан *физика-математика, кимё,*
биология, тарих, фалсафа,
сийсатишунослик, филология,
педагогика-психологи ва иқтисод
фанлари бўйича докторлик
диссертациялари асосий илмий
натижаларини чоп этиш тавсия
этилган илмий нашрлар рўйхатига
киритилган

Йилига 6 марта

чоп этилади

Журналдан олинган материалларга
“ҚарДУ хабарлари” журналидан
олинди”, деган ҳавола берилиши
шарт.

Муаллифлардан келган қўлёзма
материаллар эгаларига
қайтарилмайди.

МУНДАРИЖА ТАРИХ

Nazarov N. A. Tarixiy jarayonlarda etnik transformasiyalashuv omili.....
Тиловов Ф. Ҳунармандчиликнинг сурхондарё иқтисодидаги ўрни.....
Jo'rayev I. Qashqadaryo viloyati madaniy meros obyektlarini o'rganishning tashkiliy va amaliy jihatlari.....
Махамов М. Ўзбек халқининг заргарлик санъати: кеча ва бугун.....
Ҳайитов Ж.Ш. Ўзбекистонда мевали дарахтларнинг маҳаллий ва хорижий навлари тарихига доир.....
Маллаева Ф.Р. Мустақиллик йилларида нефть ва газ саноатининг ривожланиши тарихи (Муборак нефт-газни қайта ишлаш корхонаси 90-98-йиллар мисолида).....
Эргашев У.Қ. Жанубий Суғднинг қадим шаҳарларидан бири Ғузор тарихига доир айрим маълумотлар.....
Сайфуллаев Б.Д. Марказий Осиё минтақасида тинчлик ва барқарорликни таъминлаш борасида Ўзбекистон-Ҳиндистон ҳамкорлик алоқалари.....
Ражабов Қ. Қашқадарё ва Сурхондарё воҳаларида совет режимига қарши истиклол жанглари (1925-1935 й.).....
Темиров Ф.У., Бешимов М.К. Садриддин Айний – тарихчи олим.....
Жуманиёзов Ф.Б. Мустақиллик йилларида Хоразм вилоятининг ташқи меҳнат миграцияси жараёнининг ривожланиши ва унинг вилоят иқтисодиётига таъсири.....
Оқназарова М. Қарши давлат университетида психолог кадрлар тайёрлаш ишининг ҳолати.....
Jabbarova I.X. Qarshi cho'lini o'zlashtirish jarayonida suv xo'jaligi mutaxassislarini tayyorlash masalalari.....
Буриев З.Т. Россия империяси томонидан Каспийорти вилоятига кўчирилган аҳолининг ижтимоий-иқтисодий аҳволи.....

ФАЛСАФА

Саломова Н.М. Нафс, эҳтиёж ва меъёр.....
Саидов Б.Ж. Қашқадарё воҳасида бола тарбияси анъаналари.....
Назаров Р.Н. Интернетдаги ижтимоий тармоқлар – тарихга оид билимларни ўзлаштириш манбаи.....
Холиқов Ю.О. Янги Ўзбекистонда миллатлараро бағрикенглик муносабатларни ривожлантиришнинг фалсафий асослари.....
Сагдуллаева Д.Ш. Демократик янгиланишлар шароитида ҳуқуқий онгнинг ўрни.....
Тўраева А.П. Глобаллашув шароитида оила аъзолари функцияларининг трансформацияси.....
Худайбердиева Ҳ. Шарқ фалсафасида ватанпарварлик тарбиясига доир маънавий-ахлоқий қарашлар.....
Shaymanova A.E. Uchinchi renesans poydevorini shakllantirishda intellektual mulkdorlar qatlamining o'rni va roli.....
Юнусова Г.С. Қалб камолоти – инсон комиллиги бош мезони.....
Намозов Б.Б. Мовароуннаҳрда темурийлар даврида тасаввуф намояндаларининг маърифатли курашига бир назар.....
Қурбонмурадов Б.У. Диний экстремизм ва терроризм – жамият барқарорлигига таҳдид.....

СИЁСАТШУНОСЛИК

Кахарова М.М. Германияда ижтимоий-маънавий муҳитга таъсир этувчи омилар:оиладаги муносабатлар.....
Тўраев К.С. Виртуал маънавий таҳдидларнинг шакл ва хусусиятлари.....

bo'ladi, garchi u uning ishi hisoblansa ham. Moddiy mulk egasi (masalan, kitob nusxasi) ushbu bosma materialga intellektual mulk huquqiga ega bo'lishi shart emas. Kitob egasi sifatida jismoniy shaxs uni o'qishi mumkin, lekin bosma nashrning mazmunini ko'chira olmaydi yoki takrorlay olmaydi.

Xulosa qilib aytganda, ayni paytda intellektual mulk va mulkdorlar fenomeniga ilmiy jamoatchilik, davlat organlari, shuningdek, ishbilarmonlar e'tiborini kuchaytirmoqda, u ommaviy axborot vositalari, ta'lim texnologiyalari va qonun ijodkorligi amaliyotining diqqat markazida bo'lmoqda.

Shuningdek, intellektual mulk nafaqat huquqiy munosabatlarni o'z ichiga olgan, balki ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy unsurlarni o'z ichiga olgan yanada kengroq mazmunga ega bo'lgan hodisa ekanligi bugungi kunda tobora yaqqol namoyon bo'lib bormoqda. Shubhasiz, ushbu munosabatlar jamiyatining madaniy, tarixiy va ruhiy xususiyatlari bilan belgilanadi.

Darhaqiqat, Yangi O'zbekistonimizni yana rivojlangan mamlakatlar qatorida bo'lishi uchun, tarixdan, jumladan, yaqin o'tmishdan to'g'ri xulosalar chiqarishimiz, birinchi navbatda ongimizni, tafakkurimizni dogmatizm va qaramlikdan xalos qilishimiz lozim. Tafakkur erkinligi barcha sohalarida individual, jamoaviy va milliy erkinlikning aqliy va hissiy asosi hamda Uchinchi Renessans poydevorini yaratishning zarur sharti hisoblanadi. Shu sababdan, Uchinchi Renesans poydevorini shakllantirishda intellektual mulkdorlar qatlamining o'rni va roli beqiyos ekanligi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. / Xalq so'zi, 2020 yil 25 yanvar. – b.3.

2. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном обществе. - <http://vwwv.postindustrial.net>.

3. Интеллектуальная собственность в системе социальных отношений и ценностных ориентаций. <https://www.dissercat.com/content/intellektualnaya-sobstvennost-v-sisteme-sotsialnykh-otnoshenii-i-tsennostnykh-orientatsii>.

4. Понеделко Г. Европа: Новые реалии. Испания: социальные измерения демократических преобразований // Мировая экономика и международные отношения. – Москва, 2004. – №1. – С. 80-88.

Наширға проф. С. Чориев тавсия этган

МОВАРОУННАХРДА ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ТАСАВВУФ НАМОЯНДАЛАРИНИНГ МАЪРИФАТЛИ КУРАШИГА БИР НАЗАР

Намозов Б.Б. (БухДУ)

Аннотация. Мақолада темурийлар даврининг маданий юксалишлари пойдеворини яратишда хизмат қилган алломалар, тасаввуф вакиллариининг ўзига хос ғоявий ва мафкуравий, жаҳолатга қарши курашлари манбалар асосида очиб берилган.

Таянч сўзлар: *маърифат, жоҳиллик, жаҳолат, тасаввуф, мураса, бағрикенглик, маъхаб, тариқат, инсонпарварлик, мутасаввиф, ориф, зоҳид.*

Аннотация. В данной статье раскрывается деятельность ученых эпохи тимуридов послуживших созданию фундамент культурного подъема, специфическая идеологическая борьба представителей суфизма относительно невежды на основе источников.

Ключевые слова: *просветительство, невежда, суфизм, суфизм, компромисс, толерантность, конфессия, тариқат, гуманизм, суфий, аскет.*

Annotation. This article reveals the activities of scientists of the Timurid era who served to create the foundation of the cultural rise, the specific ideological struggle of representatives of Sufism against the ignoramus based on sources.

Keywords: *enlightenment, ignoramus, Sufism, Sufism, compromise, tolerance, confession, Tariqa, humanism, Sufi, ascetic*

Мусулмон Шарки, жаҳон шарқшунослиги ва фалсафаси тарихида ўзининг муфассал асарлари билан тасаввуф назариётчиси, нақшбандия тариқатини ривожлантирган олим, зоҳид, ориф Хожа Муҳаммад Порсо XIV аср биринчи ярми XV асрнинг бошларида Мовароуннахрнинг мураккаб ижтимоий-сиёсий вазиятида яшаб, халқни ўзаро ҳажиҳатликка, жамият маданий-маънавий ҳаётини яхшилашга, мўғуллар босқини сабабли таназзулга учраган диний ва дунёвий илмларни қайта жонлантиришда, вайрон бўлган мадрасалар, кутубхоналарни тиклашда муносиб ҳисса қўшган алломадир. Унинг тасаввуф назарияси ва тарихига бағишланган асарлари шундай зиддиятли бир давр дунёқарашининг маҳсули ҳисобланади.

Марказий Осиёга мўғулларнинг кириб келиши ва ҳудудларда мўғул шахзодалари ўртасидаги тожу-тахт учун ўзаро курашлар Мовароуннахр ижтимоий-маданий ҳаёти барқарорлигини издан чиқарган эди. Бу вазият мамлакатнинг иқтисодий, маданий-маънавий ҳаётига ҳам ўз таъсирини кўрсатди. Ўлка маданияти тарихига оид манбалар, илм масканлари, мадраса ва кутубхоналар қаровсиз қолди. Бу беқарор вазиятдан қўплаб илм-фан, санъат, адабиёт, вакиллари, уламолар, олимлар, меъмор ва мусаввирлар азият чекдилар.

Мўғуллар босиб олган ҳудудларда деҳқонлар ва хунармандларнинг шарт-шароитлари оғир эди. Улар энг яхши хунармандларни ўзларининг манфаатлари учун ишлашга, қолган қисмини солиқлар тўлашга мажбур қилардилар. Мўғулларнинг босқинчилик сиёсати халқнинг тинқасини қуритиб, норозиликларга сабаб бўлаётган эди. Тарихдан маълумки, Маҳмуд Торобий бошчилигидаги (1238.й.) кўзғолон ушбу зўравонликларга қарши қаратилган эди. Бу кўзғолонда қўплаб хунармандлар, деҳқонлар ва Шамсиддин Маҳбубий каби машҳур шайхлар ҳам ҳалок бўлдилар.

Маълумки, XIV-XV асрларда ижтимоий-маънавий ҳаётда тариқатларнинг таъсири кучли бўлган. Хусусан, Нақшбандия тариқатининг халқчил ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳаётга яқин ғоялари халқни жипслаштиришга, хунармандчиликнинг ривожланиши учун муҳим ижтимоий-мафкуравий омил сифатида шаклланган эди. Тариқатнинг ижтимоий келиб чиқиши, табақаси, тили ва миллатидан қатъий назар Мовароуннахр ва Хуросон ўлкаларидаги халқларни бирлаштирди. Ўзида инсонпарварлик, маърифатпарварлик, яқдиллик, ахлоқий поклик, беозорлик, бағрикенглик, ҳалол меҳнат қилиш каби юксак ғояларни жамлаган бу мўътадил тариқат оддий фуқародан тортиб, подшоҳларга қадар тушнарли бўлиб, ўз таъсирини кўрсата олар эди. Тариқат шайхларининг мавқеи ошиб, тариқатчилик ғоялари тарғиб қилина бошланди. Бу даврда Хуросон ва Мовароуннахрда хуруфия, ҳакимия, нурбахшия, яссавийлик, хожагон, нақшбандия, мавлавийлик, суҳравардийлик, кубравийлик тариқатлари ҳам маданий-маънавий муҳитда ўзига хос ўрин тутган. Тасаввуф ва тариқатлар, турли оқим, таълимотлар ўртасида мазҳабий баҳс мунозаралар ҳам давом этарди. Амалий ижтимоий-сиёсий йўналишда ривожланаётган тариқатлар фалсафий-ирфоний масалалардан бир қадар узоқлашгани ҳам кузатилади.

Тариқатларнинг бир томонлама зоҳирий расм-русум, одоб доирасидаги фаолияти, сиёсий-мазҳабий ҳаракат тусини олиши, тасаввуфнинг асл моҳиятидан узоқлашиб, турли низо ва ихтилофларнинг келиб чиқишига ҳам сабаб бўлди. Бу бир томондан мўғуллар зулмига қарши сиёсий-мазҳабий норозилик ҳаракати шаклини олди. Иккинчи томондан шиаларнинг ўз ақидаларига мос тариқатларининг пайдо бўлиши, турли сунний ва шиа жамоалари ихтилофларининг кучайишига олиб келди. Учинчидан, сохта шайхларнинг тасаввуфдан бўлмаган (бидъат, янги) нарсаларни унга киритишга ва тариқатни ўз манфаатларига бўйсундиришга ҳаракат қилишлари одамларда тасаввуфга ишончнинг сусайишига олиб келди. Тўртинчидан, ушбу шарт-шароит тасаввуфнинг таълим бериш, ўқиб ўрганиш мумкин бўлган назарий тизимини ишлаб чиқишни ва унинг фалсафий-ирфоний асосларини мустаҳкамлашни тақозо қиларди.

Хожа Муҳаммад Порсо даврнинг бундайдолзарб ва нозик муаммоларини англаб, тасаввуфнингфалсафий-ирфониймасалаларини чуқур тадқиқ этишга ҳаракат қилди. У назариётчи олим сифатида тасаввуфнинг мумтоз даври вакиллари Ҳаким ат-Термизий, Маждуддин Бағдодий, Абу Бакр Калободий, ал-Хужвирий, Ғаззолий таълимотларига таяниб, теурийлар даври тасаввуф ва тариқатларнинг ақидавий, мазҳабий муаммоларини назарий жиҳатдан ёритди. XIV-XV асрларда вужудга келган ақидавий, мазҳабий масалаларни қайта кўриб чиқди. Унинг илмий изланишлари, теурийларнинг хариҳоқликларитуфайли аҳли сунна ва жамоа йўлида бўлган мўътадил Нақшбандия тариқатининг нуфузи ва географик ҳудуди кенгайди. Нақшбандия тариқатининг нафақат амалий тартиб қондлари балки, назарий жиҳатдан ирфоний ғояларининг ижтимоий-маънавий ҳаётга таъсири ошиб, умумтасаввуфий таълимот даражасига кўтарилди.

Эронлик олим Тоҳири Ироқий Муҳаммад Порсонинг “Рисолаи қудсия” (“Муқаддас сўзлар”) асарининг “*تقشبنديان در عصري تيمور*” “Темур асрида Нақшбандийлар”, деб номланган сўз бошисида шундай ёзади: “Хожа Абдуҳолик Ғиждувоний ва унинг халифаси Баҳоуддин Нақшбанд ҳақиқатдан ҳам исломий тасаввуф ислохотчиларидир, бу тариқат чилланишинлик, хилватнишинлик, қаландарваш дарвешликни рад этади. У зоҳирий расм-русм, тақлиддан узоқ бўлган, ҳақиқий “иршод” ва “ирфон” га асосланган, тарбия ва одобни мақсад қилган мўътадил сунний тариқатдир” [1;11].

Демак, Хожа Муҳаммад Порсо теурийлар даврининг мутафаккири ва тасаввуф назариётчиси, Нақшбандия тариқатининг ўз даври ва кейинги замонлардаги ривожланишини таъминлаган олим сифатида нафақат диний шаръий масалалар билан боғлиқ муаммоларини, балки унинг фалсафий-ирфоний томонларини ўз изланиш услуби асосида қайта кўриб чиқди. Унинг фано ва бақо, мавжудлик ва маъдумлик (йўқлик), макон ва замон, Худо ва табиат, инсон ва жамият ҳақидаги диний-фалсафий қарашлари ўз даври ва кейинги даврларда дин фалсафаси билан боғлиқ муаммолар ечимида дастурул-амал бўлиб хизмат қилди. Хожа Муҳаммад Порсо илмий мероси билан шуғулланган кўплаб тадқиқотчилар унинг меросига бир ёқлама ёндашиб, уни нақшбандия тариқатининг назариётчи олими сифатида баҳолашга уринадилар. Бу фикрга тўлиқ қўшилиб бўлмайди. Хожа Муҳаммад Порсо XIV-XV аср тасаввуф назариясида ўзига хос услубда изланишлар олиб бориш билан бирга тариқатларнинг амалий тажрибаларини уйғунлаштирган. Унинг асарлари кейинги даврларда Мовароуннаҳр ва Хуросон тасаввуф мактабларидан ташқари мусулмон ўлкаларида шаклланган тасаввуф, калом, фикр мактаблари ривожланишига ҳам ижобий таъсир кўрсатган.

Шунингдек, Хожа Муҳаммад Порсо ва даврнинг йирик тариқат шайхлари, дин уламоларининг сайъ-ҳаракатлари сабабли мўғулларнинг мусулмон ўлкаларида ислом динига яқинлашишга, унинг меъёрларини билишга қизиқиш уйғотган эди. Уламоларнинг ғоявий таъсирлари кўплаб мўғулларнинг ислом динини қабул қилишларига сабаб бўлди. Мусулмонликни қабул қилган мўғул ҳукмдорлари ўз салтанатларида ижтимоий-маънавий ҳаётнинг яхшиланишига, барқарорлигига эришдилар. Ўлка халқлари урф-одатлари, эътиқодий муносабатларига ҳурмат билан қарай бошладилар. Бу ҳам аслида мўғулларга қарши курашнинг бир кўриниши ёхуд “жаҳолатга қарши маърифат” билан курашиш бўлганига шубҳа йўқ.

XIV асрда Бухорода ва Хуросонда кўп йиллар қозилик қилган Алоуддин Бухорий ўзининг “Ҳайратул фуқоҳо” (“Фақиҳлар ҳайрати”) асари муқаддимасида Ботухон сулоласидан бўлган Олтин Ўрданинг сўнгги хони Наврўзбек (757/1356-759-1358 йй) ни таърифлаб, илгари (унгача бўлган даврда) Мовароуннаҳрда илмнинг сусайгани, намозга эътибор қаратилмагани, унинг ҳукмронлиги даврида эса, аста-секин тараққий этганини эслатиб ўтади [2;107]. Алоуддин Бухорий мўғуллар босқини даврида Бухоро шаҳрининг вайрон бўлганлиги, халқнинг мўғуллар зулми сабаб бир муддат илм ва маърифатга эътибор пасайгани, мусулмончилик қондаларининг бажарилиши учун имкониятлар чекланганлиги, мадрасалар, масжидлар қаровсиз ҳолга келиб қолганлигини баён қилган. Унинг фикрига кўра, мўғулларнинг аста-секинлик билан ислом динига бўлган ҳурматлари ошиб борган.

Наврӯзбек (757/1356-759-1358 йй) даврида айниқса, Мовароуннаҳрда маданий муҳитнинг тикланиши, дин аҳкомларини бажариш учун шарт-шароитлар шаклланганлиги кузатилади.

Чигатой ва унинг атрофидаги мўғуллар исломни қабул қилиш ва тан олишда ўзаро қарама-қарши кайфиятда эдилар. Шунга қарамасдан, Муборакшоҳ ва Беркахон ислом динига киришлари манбаларда келтирилади. Мўғулларнинг ислом динига киришида ўз даврида Шайхул-Олам Сайфиддин Бохарзийнинг ўрни алоҳида аҳамият касб этади. Албатта, мўғуллар зулмига қарши қаратилган ҳаракатларда тасаввуф шайхлари ҳам ўзига хос кураш олиб борганлар. Нажмиддин Кубронинг жасорати ҳам бунга мисол бўла олади.

XIV асрлардаги мўғулларнинг ўзаро урушлари Осиёдаги оддий феодал урушларидан фарқ қилмас эди [3.898]. Араб сайёҳи Ибн Батута¹ ўзининг саёхатлари ҳақидаги “رحلة ابن بطوطة تحفة النظار في غرائب الامصار و عجائب الاسفار” “Ибн Батутанинг ажойиб ва ғаройиб саргузаштлари” номли асарида мўғул ҳукмдорларидан бири Кабакхон билан Бухоролик факих, воиз, музаккир Бадриддин Майдоний ўртасида бўлган бир ҳикояни келтиради: Яъни: ذكر أن هذا الملك كيك كان تتكلم يوما مع الفقيف الواعظ المذكور بدر الدّين الميداني فقال له أنت تقول: إن الله ذكر كلى شئ في كتابه الزيز قال: نعم فقال: أين إسمي فيه؟ فقال: هو في قوله تعالى: في أي صورة ما شاء ركبك فأجبه

Таржимаси: “Кунларнинг бирида Кабакхон Бухоролик факих, воиз ва музаккир Бадриддин Майдонийдан сўради: Сен айтдингки, Аллоҳ ўзининг мукаддас китобида ҳамма нарсани зикр қилган. Бадриддин Майдоний ҳа шундай, деб жавоб берди. Кабакхон сўради: Қуръонда мани исмим борми?. Бадриддин Майдоний Қуръоннинг “Инфитор” сурасининг: “Фи аййи суратин ма шааъ рок кабак”, яъни: “Ўзи хоҳлаган суратда сени таркиб қилди”,-деган мазмундаги 7-оятини ёддан ўқиди. Кабакхон оятдаги “рок кабак” сўзида ўзининг исми борлигидан ажабланди ва туркийча “яхши” деди. Кабакхон Майдонийга жуда юксак эҳтиром кўрсатди. Мусулмонларга унинг шарофати билан кўп илтифотлар қилди”. Кабакхон ўз ҳумронлиги остидаги ҳудудларда ислом илмлари, маданияти ривожланиши учун эътибор қаратади. Мўғуллар билан боғлиқ бундай воқеалар кўплаб манбаларда келтирилади. Муҳими мўғулларнинг зулм ва жаҳолатига қарши Мовароуннаҳрда маърифат билан қарши курашган Бадриддин Майдоний каби олимлар кўпчиликини ташкил қилган.

1318-1326 йилларда Насафдан икки фарсах (7-8 км) да Кабакхон ўзига катта сарой қурдирган эди. Сарой атрофида аста-секин Қарши шаҳри вужудга келиб, марказга айланди. Кабакхон иқтисодий ва маъмурий жиҳатдан ислохот ўтказиб, маъмурий ва пул сиёсатини янгилади. Бу ислохотларни амалга оширишда Кабакхон Қозонхоннинг 1295-1304 йилларда Эронда амалга оширган пул сиёсати тизимини андоза қилиб олди. Маъмурий ислохотлар эса, ҳудудларни ҳарбий-маъмурий округлар туманларга бўлиб бошқаришдан иборат бўлди. Бу даврга келиб, Самарқандда етгита, Фарғонада тўққизта туман бўлиб уларда ўн мингга яқин аҳоли яшарди. Кабакхон ислохотлари Мовароуннаҳр учун ўз самарасини берди. Бироқ, унинг вафотидан кейин мўғул хонлари ўртасида яна ўзаро урушлар авж олди. Қозонхон ва Қазағон ўртасидаги тўқнашувда Қазағон ғолиб бўлиб, Мовароуннаҳр (1346-1358 йй.) унинг қўлига ўтди. Қазағон Тоғлуқ-Темур тарафдорлари томонидан ўлдирилади. Мўғул хони Тоғлуқ-Темур вазиятдан фойдаланиб, 1360-1361 йилларда икки марта Мовароуннаҳрга юриш қилди. Ўлка бойликларини қўлга киритиш, халқни зулм остида сақлаш подшоҳларга ҳукмронлиқнинг узок давом этишига олиб келмади. Чунки, мўғулларнинг босқинчилик сиёсати ва зулми халқ оммаси норозилигини кучайтириб, озодлик учун курашларнинг авж олишига олиб келди. Бундай кенг кўламдаги норозилик ҳаракатлари минтақада мўғуллар ҳукмронлигини заифлаштириб, уларга қарши курашнинг кучайиши учун замин яратди.

Амир Темурнинг сиёсий майдонга кириб келиши, мавжуд тарқоқликка барҳам бериб, харобага айланган мамлакатни мўғуллар зулмидан озод қилишга олиб келди. Амир Темур даврида мусулмонлар маънавий ҳаётида тасаввуф шайхларининг ўрни муҳим аҳамият касб этарди. Шаҳрисабзда Амир Кулол катта нуфузга эга бўлиб, Амир Темурнинг

отаси Тарағайнинг маънавий пири ҳисобланган. Тарағай ўғли Темурда шайхларга алоҳида ҳурмат ва меҳр уйғотган эди. Амир Темур кўплаб ғалабаларини Амир Кулол дуолари шарофатидан дебилар эди. Баҳоуддин Нақшбанд Амир Кулолнинг шогирдлари ҳисобланади. Амир Темур “Баҳоуддин Нақшбанд ва мен битта пирнинг шогирдимиз” деган фикрлари кўплаб манбаларда келтирилади. Амир Темур Балхни кўлга киритгандан сўнг унинг хизматига ўз даврининг машҳур шайхлари Абул-Маали ва Али Акбарлар кирдилар. Амир Темур билан уларнинг яқин алоқалари, мусулмон уламолари ва шайхларининг мустаҳкам муносабатлари учун замин бўлди. Сўфий шайхлар инсонни табиатни севишга, инсон ҳаётининг мазмунини, мақсадини англашга ўргатишга доир қатор таълимотлар яратдилар. Шу йўналишда Муҳаммад Порсо ва бошқа алломалар алоҳида хизмат қилдилар. Улар инсоният жамиятининг барқарорлиги учун курашларда ғоявий, маънавий-ахлоқий таълимотлари билан халқни озодликка, ҳурфикрликка, ҳалол меҳнат қилишга, зулм ва зўравонликка қарши туришга чақирдилар.

Амир Темур асос солган давлат ўз даврида Европа ва Осиёда энг йирик, мустаҳкам ва ривожланган давлат сифатида танилди. Амир Темур вафотидан сўнг ҳам XVI аср бошига қадар унинг авлодлари мамлакатни бошқардилар. Темурийлар даврида марказий давлат иккига бўлиниб, яъни Мовароуннаҳр ва Хуросонга ажратилиб идора этилди. Самарқанд ва Ҳирот бу икки давлатнинг маркази сифатида раванқ топди. Шохруҳ Мирзо, Мирзо Улуғбек, Ҳусайн Бойқаро даврларида бу заминларда маданий ҳаёт янада юксалди. Мамлакатмиқёсида дин ва тасаввуф маънавий йўналиш сифатида бутун маданий жараёнга мусулмон оламида маданий-маърифий алоқаларнинг кучайишига ҳам таъсир кўрсатди. Бу даврга келиб маънавиятда ҳурфикрлик, илм-фанга ҳурмат эътибор, билимларни эгаллашга интилиш билан бирга унинг кадр-қимматини юксак баҳолаш устуворлик қилди. Диний ва дунёвий илмлар узвий ҳолда ривожланиб борди. Қадимги юнон, ҳинд ва бошқа халқларнинг салоҳиятидан кенг фойдаланилди.

Хожа Муҳаммад Порсонинг темурий шахзодаларга яқинлашуви, улар билан шарият ва тариқат масалаларидаги бўлган суҳбатлари ҳамда илиқ муносабатлари унинг илм ва маърифат соҳасидаги ютуқлари айниқса, Нақшбандия тариқатининг кенгайиши ва нуфузининг ортишида муҳим омил бўлди. Темурийлар саройининг мутафаккир шоири Хожа Исмаил Бухорий ўзининг «Девони Хожа Исмаил» асарида нақшбандия тариқатининг йирик назарийчи олими Муҳаммад Порсога бағишланган “Дар ситойиши Хожа Муҳаммад Порсо” қасидасида ўзининг буюк муҳаббати ва эҳтиромини ифодалаган.

Сақфи Турат ар бигуям ту ба сад Тур Ирфойи,

Байтумаъмур ар бигуям 3-у ба сад руйи анвари.

Соликин роҳи ирфон ро ту ийди Аъзам,

Зоирони Каъбаи жонро ту ҳажжси Акбари. [7;182].

Мазмунан таржимаси:

Тоққа ўхшатсам сени, чўққига етмас юзта Тур,

Байти Маъмурсан десам, юзинг ундан нурлидир.

Маърифат солиқларига Ийди аъзам Сен ўзинг,

Жон Каъбаси зоирларига Ҳажжси акбар Сен ўзинг.

Мирзо Улуғбек ўз даврида Хожа Исмаил Бухорийни саройга таклиф қилиб, темурийзодаларнинг таълими ва тарбиясига масъул қилиб қўяди. У мударрислик фаолияти билан бирга қасидалар, ғазаллар, рубоийлар ёзади. Унинг Муҳаммад Порсога бағишлаб ёзган қасидаси Муҳаммад Порсога замондошларининг муносабати ва унинг темурийлар давридаги мавқеини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Манбаларда: [8;91]. “Ҳазрати Муҳаммад Порсо гоҳ-гоҳ мусулмонларнинг муҳимларини кифоят этмак жихатидин Мирзо Шохруҳга “рукъа” ёзар эрдилар”, - деган маълумотлар келтирилган. Темурийларнинг Хуросон ҳукмдори Шохруҳ Муҳаммад Порсога ихлоси жуда баланд бўлиб, у зотдан турли диний масалалар бўйича ёзишиб турган. [9;90].

Муҳаммад Порсо Мирзо Улуғбек Самарқандда ҳукмронлик қилган даврда ҳадис [10;90] соҳасидаги баҳсларда ўзининг салоҳиятини кўрсатган. Мирзо Улуғбек Муҳаммад

Порсонинг нафақат диний билимлар, балки дунёвий илмга ҳам, қомусий билмдонлигига ҳам тан берган. Муҳаммад Порсо каби Хожагон-нақшбандия шайхларининг инсоният жамияти учун қилган хизматларининг Мирзо Улуғбек томонидан эътирофи ва муҳаббатини Ёиждувонда Абдуҳолиқ Ёиждувоний мақбараси ёнида барпо этган мадрасаси мисолида кўриш мумкин.

XIV-XV асрларда илм ва маърифат, адабиёт ва санъатнинг ривожланиши билан бирга тасаввуфнинг ривожланишини ҳам кузатиш мумкин. Бу даврларда тасаввуфнинг илоҳий “ишқ” ҳақидаги ғоялари санъат ва адабиётга кучли таъсир кўсатди. Мусаввирлар, шоирлар ижодига кириб бориб, адабиётнинг жозибасини оширди. Тасаввуф адабиёти ҳикмат ва фалсафа билан бойитилди.

Бу даврга келиб, мусулмон оламида табиий ва аниқ фанлар ривожланишига муҳим ҳисса қўшган қомусий алломалар етишиб чиққанлар. Уларнинг араб ва форс тилларидаги асарлари, шарҳлари теурийлар салтанатининг маданий-маънавий муҳитини барқарорлаштиришга хизмат қилган.

Шундай олимлардан бири, Мир Саййид Шариф Журжоний (1339-1413йй.) бўлиб у 50 дан ортиқ асарлар ёзган [11;189], улар фаннинг деярли барча соҳаларини қамраб олган. Унинг XII-XIII асрларда Хоразмда яшаб ўтган Маҳмуд ал-Чағминийнинг астрономияга оид асарларига ёзган “Шарҳе мулаҳҳас ал-ҳайа” (“Астрономияга оид сайланмага шарҳ”) ва Носириддин Тусий асарига бағишланган “Шарҳе тазкират-ул-Насирийат” (“Астрономия ҳақида эслатмага шарҳ”) асарлари машҳурдир. Шунингдек, Саъдуддин ибн Умар Тафтазоний, ат-Тахтоний ибн Муборақшоҳ, Самарқандда Абдужаббор Хоразмий, Шамсиддин Мунший, Абдулло Лисон, Бадриддин Аҳмад, Нуғмониддин Хоразмий, Хожа Афзал, Жалол Ҳокий каби олимлар ҳам шу даврда етишиб чиққанлар. [12;9].

Уларнинг таълимотлари ўрта асрлардаги бутун фалсафий масалаларни: борлиқ ҳақидаги таълимот, коинот жумбоқлари, модда ва унинг шакллари, жонсиз ва жонли дунёнинг хусусиятлари, жисмоний ва рухий муносабатлар, билиш муаммолари, мантиқий фикрлаш таълимоти, тил ва тафаккур алоқаларни ўз ичига олади.

Тасаввуф шайхлари деганда, кўпчилик назарида фақат дин ва тариқат ишлари билан машғул бўлган молар гадаланади. Ҳолбуки, улар ҳукмдорларга сиёсат, маърифат, давлат бошқарувида ҳам имкон қадар кўмаклашганлар. Шунинг учун Амир Темур, Ҳусайн Бойқаро, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби давлат бошлиқлари халқ орасида катта обрў-эътиборга эга бўлган тариқат пирларига эҳтиром кўрсатганлар. [13;57].

XIV-XV асрларда Хожа Муҳаммад Порсо ва бошқа шайхларнинг хизматлари сабабли Нақшбандия тариқати нуфузи янада ошди. Нақшбандия Амир Темур ва теурийлар давлатининг мафкуравий асосига айланиб борди. Халқнинг Нақшбандия шайхларига ишончлари ортиб, тариқатчиликда унга эргашувчилар кўпайиб борди. Айнан, шу асрларда Нақшбандия тариқати ўзининг географик ҳудудларини янада кенгайтди. Бу эса тариқатнинг мўътадил аҳли сунна ва жамоа йўлида эканлиги, унинг ғоялари ижтимоий-иқтисодий ҳаётга яқинлиги жиҳатидан бошқа тариқатлардан фарқ қилиши билан ҳам боғлиқ эди.

Хожа Муҳаммад Порсоилк ўрта аср қомусий алломаси ватандошимиз Абу Али Ибн Сино ҳаёти ва унинг фаолияти билан боғлиқ масалага эътибор қаратиши ўзига хос тарзда XIV асрга қадар ўз ечимини топмаган, турли эътироз ва танқидларга сабаб бўлган баҳсларга ҳулоса ясайди. У ўзининг “Фаслул-хитоб” асарида шундай ёзади: “Абу Али Ҳусайн ибн Абдуллоҳ ибн Ҳусан ибн Али ибн Сино аҳли назарнинг устози ва муқтадоси ва раиси. Бу йўлдаги изланишларида назарий қувватнинг фитратини соғломлаштириш мумкинлигини ёки у орқали завқ ва илҳом йўлини очиш имкони борлигини рад этувчилар йўлидан кетди. У кўп ўринларда нарсаларнинг ҳақиқатларини англаш башарнинг қудратида эмаслигини аксинча, инсоннинг бош ғояси нарсаларнинг хислатларини ва уларнинг қайси бири керак, қайси бири керак эмаслигини аниқлаш эканлигини айтди. У ўзининг мақсади ва фикрининг тўғрилигини қатъий баён қилган бўлсада, кейинроқ яна Ҳақнинг маърифати масаласига қайтганда, у аввалги айтганларига ҳилоф гапларни

билдирганлиги маълум. Ҳаётининг сўнггида у тавба қилди, ўзида бор нарсаларни камбағалларга садақа қилиб берди, мазлумларга ёрдамлашди. Қуръонни ёддан ўқиб, ҳар уч кунда хатм қиларди. 428 ҳижрий санада рамазон ойининг биринчи жумаси куни вафот этди. Ҳамадон шаҳрига дафн этилган. Туғилиши 370 х. Сана баъзи манбаларда 373 х. дейилган. Отаси Балхлик киши эди. Нух ибн Мансур подшоҳлик даврида Бухорога кўчиб келиб, Ҳурмитан қишлоғига оқсоқол бўлди. Афшона қишлоғида яшаб, шу ерда уйланди ва Абу Али шу ерда туғилди. Кейин Бухоро шаҳрига кўчиб ва фикҳ билан шуғулланди. Имом Исмоил аз-Зоҳиддан фикҳни ўрганган. Имом Ёфийининг тарихида ёзилишича, Абу Али 18 ёшга ҳали тўлмасидан ҳамма илмларни тўлиқ ўрганган экан. Унинг ёзган китоблари 100 га яқин. Улардан “Рисолатут-тайр” (“Қуш ҳақида рисола”) асари машҳур. У киши мусулмон файласуфларидан биридир. У зот зоҳидлик ва табаттул (дунёдан узилиш) билан ботинини поклаган ҳамда мақсадлари чўққисига етган эди”. [14;299].

XIV-XV асрларда бу масалада уламолар, мутасаввифлар, мутафаккирлар орасидагибаҳс-мунозаралар давом этган. Шунинг учун Муҳаммад Порсо Ибн Синонинг тасаввуф йўналишида ёзган машҳур асарининг Фаридуддин Аттордек буюк кишиларга илҳом бағишлаганини ҳам эслатиб ўтади. Айтиш мумкинки, Муҳаммад Порсонинг “Фаслул-хитоб” асари (“Оқ-қорани таниш”) китоби ҳам деб айтилади. Монографик тадқиқотларда асарнинг тўлиқ номи “Фасл ал-хитоб ли васл ал-аҳбоб ал-форик байна ал-хато ва ас-савоб” (“Дўстлар висолига етишда хато ва савобни ажратувчи китоб”), деб келтирилади. “فصل الخطاب” “Фасл ал-хитоб” (“қатъий қарор”) сўзи Қуръоннинг (“Довуд пайғамбар ҳақидаги”) “شددنا ملكه و اتيناه الحكمة و فصل الخطاب” Яъни: “Унинг ҳукмронлигини ҳам мустаҳкам қилдик ва унга ҳикмат ва қатъий қарор (ҳаққоний ҳукм чиқаришни) ато этдик” [15;24]. Мазкур асар ўз даврида ва кейинги замонларда мутасаввифлар, мутакаллимлар ва барча илм аҳллари учун жуда муҳим қўлланма бўлиб келган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. طاهري عراقي. خواجه محمد بارسا بخراي رساله قدسية مقدمة. ص. 111.
2. Асророва Л. Абу Ҳафс Кабир Бухорий ва ҳанафий фикиҳи. – Тошкент: Ислом университети, 2014. – Б. 107.
3. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрное отношение в Иране XIII-XIV веков. – Москва-Ленинград, 1960. – С. 32.
4. حلة ابن بطوطة تحفة النظار في غرائب الامصار و عجايب الاسفار. دار احياء العلوم. بيروت. 1978. – Б. 898.
5. Хожа Исмаил Бухорий. Девон. – Душанбе: Истеъдод, 2020. – Б.182.
6. Фахруддин Али Сафий. Рашоҳот айну-л-ҳаёт. Худойберган Бекмуҳаммад таржимаси. – Тошкент: Абу Али Ибн Сино, 2004. – Б. 91.
7. Ислом. Энциклопедия. – Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2003. – Б. 258-259.
8. Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқнинг фалсафий тафаккури. – Тошкент: ТошДШИ, 2010. – Б. 189.

Нашрга проф. С.Чориев тавсия этган

ЗАМОНАВИЙ ЭКСТРЕМИЗМ – ЖАМИЯТ БАРҚАРОРЛИГИГА ТАҲДИД

Қурбонмуродов Б.У. (ҚарДУ)

Аннотация. Бугунги кунга келиб, дунёда янги-янги таҳдидлар пайдо бўлмоқда. Уларнинг ичида замонавий экстремизм хавфи ўзининг долзарблиги билан ажралиб туради. Бинобарин, замонавий экстремизм хавфи жамият барқарорлигига жиддий таъсир кўрсатиб, жамият аъзоларининг дунёкарашини ўзгартиришга уринмоқда. Айниқса, экстремистлар ўзларининг қабиҳ ниятларини амалга ошириш учун нафақат муқаддас Ислом дини, балки умуминсоний кадриятлар кўзгуси бўлган демократик шиорлар билан ҳам ниқобланаётганлигини алоҳида таъкидлаш жоиздир.